

بررسی عوامل موثر بر مشارکت در حفاظت از محیط زیست.

معصومه شاهنوری^{*}، مهشید محمدی شلمانی^a، شیوا پیروی^a

a دکتری مدیریت محیط زیست، دانشکده علوم و فنون دریایی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، کد پستی ۱۹۸۷۹۷۳۱۳۳، ایران

چکیده مطلب

اطلاعات مقاله

تاریخ مقاله:

دریافت فایل در ۱ تیر ۱۳۹۷

دریافت فایل اصلاح شده در ۴ تیر ۱۳۹۷

قبول شده برای چاپ در ۴ تیر ۱۳۹۷

لغات کلیدی:

مشارکت عمومی؛

حفاظت از محیط زیست؛

آموزش محیط زیست؛

هدف اصلی این تحقیق بررسی عوامل موثر در مشارکت جهت حفاظت از محیط زیست بوسیله بررسی پیشینه تحقیق است. این تحقیق توصیفی-تحلیلی است و گردآوری داده ها و اطلاعات بر اساس مطالعات کتب و مقالات مرتبط صورت گرفته است. بر این اساس پیشینه تحقیق بوسیله دو شاخص مقایسه می شوند انواع مشارکت و انواع اثرات بررسی شده اند. توزیع پراکنش داده ها نرمال بوده و برای تجزیه و تحلیل داده ها از آنالیز آماری فرکانس داده ها استفاده شده است همچنین برای تحلیل داده ها از شاخص های مقایسه ای انواع مشارکت و انواع اثرات مشارکت بر حفاظت محیط زیست استفاده شده است. بررسی نقش عوامل فرهنگ از بین عوامل موثر در جلب مشارکت های مردمی برای حفاظت محیط زیست ۳۰/۸ درصد بوده که نسبت به سایر عوامل تاثیر گذار مطالعات بیشتری را به خود اختصاص داده است. در حالی که مطالعات مربوط به تأثیر عوامل اقتصادی بر مشارکت عمومی ۷/۷ درصد بوده است. نقش عوامل اجتماعی و قوانین بر مشارکت مردمی ۲۳/۱ درصد در پیشینه تحقیق مورد بررسی قرار گرفته است و تنها ۲٪ از مقالات به بررسی نقش همه عوامل در مشارکت پرداخته اند. بررسی نوع مشارکت سنتی از بین انواع مشارکت در جلب مشارکت های مردمی برای حفاظت محیط زیست در ۴۶/۲ درصد از تحقیقات بررسی شده است که نسبت به نوع مشارکت جدید مقالات بیشتری را به خود اختصاص داده است. در حالی که مقالات مربوط به بررسی نوع جدید مشارکت بر مشارکت عمومی ۳۸/۵ درصد بوده است و تنها ۲٪ از مقالات به بررسی نقش همه انواع مشارکت پرداخته اند. محققان بیشتر به بررسی اثرات مستقیم بر حفاظت از محیط زیست پرداخته اند که شامل ۵۳/۸ درصد از تحقیقات بوده است. در حالی که مقالات مربوط به بررسی اثرات غیر مستقیم بر حفاظت محیط زیست ۳۰/۸ درصد بوده است و تنها ۲٪ از مقالات به بررسی نقش هر دو اثر بر حفاظت از محیط زیست پرداخته اند. محققان بیشتر به بررسی اثرات مستقیم بر حفاظت از محیط زیست پرداخته اند که شامل ۵۳/۸ درصد از تحقیقات بوده است. در حالی که مقالات مربوط به بررسی اثرات غیر مستقیم بر حفاظت محیط زیست ۳۰/۸ درصد بوده است و تنها ۲٪ از مقالات به بررسی نقش هر دو اثر بر حفاظت از محیط زیست پرداخته اند. پیشنهاد برای محققان آینده: بررسی نقش کلیه عوامل موثر شامل اقتصاد، اجتماع و فرهنگ بر حفاظت از محیط زیست بیشتر پرداخته شود و بررسی نقش تاثیر قوانین و سازمانی های دولتی و رشد اقتصادی در حفاظت از محیط زیست بیشتر پرداخته شود.

باشد. و هواست و اراده اجتماعی را بر کرسی تصمیم گیری بنشانند. سازمان های غیر دولتی از جمله مهمترین زیر ساخت های اجتماعی برای ایجاد و ادامه فرآیند توسعه پایدار در هر جامعه هستند. [۱۰] معمولاً قوانین و مقررات وظایف نظارتی متعددی را برای دولت تعریف مینمایند. دولتها در جهت تضمین حفاظت محیط زیست در جامعه به نظارت کنندگانی تبدیل شدند که بر اشخاص حقیقی و حقوقی اعم از افراد، شرکتها و گروهها کنترل اعمال مینمایند. رویکرد دولت محور سنتی ترین نظریه در زمینه نسبت دولت و محیط زیست است و مبتنی بر اعمال نظارت های شدید بر اشخاص و بازیگران غیر دولتی است [۲۴] به منظور پدیدار شدن اخلاق محیط زیستی بازنگری در روش ها و نظام های آموزشی ضروری است. دولت ها و سانسگذاران می توانند متولی ایجاد تغییرات و ورش های جدید در توسعه باشند و این امر ممکن است سبب بهبود اوضاع جهان شود. اما این روش ها فقط راه حل هایی کوتاه مدت هستند مگر اینکه آموزش جدیدی به جوانان در جهان داده شود [۲۰] آموزش زنان کلید نهادینه کردن حفاظت از محیط زیست است. در تمامی ادوار می توان نقش زنان را گاه تاثیر گذارتر از نقش مردان یافت. زنان گروه بزرگی از اجتماع هستند که کمی از جمعیت را تشکیل می دهند و به واسطه نقش فعالی که در خانواده دارند و به دلیل آنکه نخستین آموزگاران کودکان هستند، می توانند عنصری کلیدی در اجرای برنامه های آموزشی باشند. [۹] امروزه اقشار فقیر اجتماع، به میزان فراوانی در روستاها زندگی می کنند و روستاییان به لحاظ معیشتی، به طور مستقیم به منابع طبیعی وابسته هستند. بسیاری فقر را عاملی عمده و تاثیرگذار بر مشکلات زیست محیطی قلمداد می کنند. طرفداران دیدگاه های مذکور، عمدتاً معتقدند که فقرا در تلاش برای بقا، بیش از حد از منابع طبیعی استفاده می کنند و در نتیجه، فشار زیادی بر محیط زیست وارد می آورند. [۱۵] آگاهی مردم نسبت به مسئله محیط زیست، رفتارهای نادرست آنها را نسبت به محیط زیست اصلاح کرده و باعث می شود در افراد در سطوح بالاتر سیاست های درست زیست

۱. متن اصلی

طبق تعریف متن حقوقی شورای جامعه اقتصادی اروپا (۲۷ ژوئن ۱۹۶۷) محیط زیست شامل آب، هوا، خاک، عوامل درونی و بیرونی مربوط به حیات هر موجود زنده است [۳]. بنابراین برای اعمال مدیریت زیست محیطی کارآمد می بایست برنامه های ارائه شده با ویژگیهای محلی یا منطقه ای به ویژه از دیدگاه اجتماعی و اقتصادی سازگار باشد. بدین ترتیب مشارکت عمومی و حتی تفویض بخشی از اقدامات زیست محیطی به مردم جهت دستیابی به هدف فوق از اهمیت بسزایی برخوردار می باشد. [۱۸] آموزش بیش از هر چیز سپردن دانشستنیها به دیگران است. اما دانستن آنها تنها آنگاه سودمند هستند که بکارآیند و آموزش آنگاه به کار می آید که زمینه ای برای پدید آمدن تغییری گردد چنانچه او را به انجام کارهایی توانا سازد و بر دایره انکانهای او بیافزاید [۱۶]. هدف آموزش محیط زیست افزایش کاملاً آگاهانه و فعالانه فرد فرد اعضای جامعه در محافظت از محیط زیست و استفاده محتاطانه و عاقلانه از منابع طبیعی است [۱۵]. وسایل ارتباط جمعی مسئولیت بزرگی در مورد در اختیار گذاردن منابع عظیم خود برای این رسالت آموزشی دارند [۷] آشنا ساختن افراد در سطوح مختلف اجتماعی با اصول حفاظت از محیط زیست و ایجاد رغبت و انگیزه های داوطلبانه برای حفاظت از آن می تواند مسئله تخریب و آلودگی محیط زیست را یک بار و برای همیشه حل کند. اگر افراد محیط زیست را به مثابه یکی از دارایی های شخصی خود تلقی کنند، پاسداری از آن را نه تنها لازم بلکه جزئی جدایی ناپذیر از زندگی خود خواهند دانست. سازمان های غیر دولتی با انجام طیف وسیعی از وظایف دولت با مشارکت مردم راه را برای پیشرفت های بعدی باز کرده اند. این سازمانها با کاهش تصدی گری دولت ها کفه ترازوی قدرت را به سوی تودهها سنگین تر نمودند، بطوری که در برخی کشورها این سازمان ها می توانند در سیاست های سطح کلان تاثیر گذار

* Corresponding author. Tel.: +989123108863

E-mail address: Sshivass@yahoo.com

Peer review journal

<http://dx.doi.org/10.1016/emsd.2017.10.012>

محیطی را در پیش گیرند. [۲۲]

هدف اصلی این تحقیق بررسی عوامل موثر در مشارکت جهت حفاظت از محیط زیست بوسیله بررسی پیشینه تحقیق است.

۲. ابزار و روش ها

۲.۱. روش گردآوری داده ها

این تحقیق توصیفی-تحلیلی است و گردآوری داده ها و اطلاعات بر اساس مطالعات کتب و مقالات مرتبط صورت گرفته است. بر این اساس پیشینه تحقیق بوسیله دو شاخص مقایسه می شوند انواع مشارکت و انواع اثرات بررسی شده اند.

۲.۲. تجزیه و تحلیل داده ها

توزیع پراکنش داده ها نرمال بوده و برای تجزیه و تحلیل داده ها از آنالیز آماری فرکانس داده ها استفاده شده است همچنین برای تحلیل داده ها از شاخص های مقایسه ای انواع مشارکت و انواع اثرات مشارکت بر حفاظت محیط زیست استفاده شده است.

۲.۲.۱. انواع مشارکت زیست محیطی

در زمینه مشارکت زیست محیطی دو نوع مشارکت نمایان است:

- مشارکت سنتی: مشارکت بر اساس عرف، سنت و مذهب پدید می آید و به شکل خودجوش و نهادی میان افراد جامعه وجود دارد. بدیهی است نباید انتظار داشت که دولت نقشی در هدایت و سازماندهی این نوع از مشکلات داشته باشد.
- مشارکت جدید: در مشارکت جدید یک عامل محرک افراد را به تحرک و میدارد. این محرک از جانب سازمان های دولتی برای جلب و افزایش مشارکت مردم در امور مختلف و در قالب برنامه های خاص تعیین می شود. این مشارکت می تواند اجباری یا داوطلبانه باشد، ولی بهترین حالت آن است که مردم و مسئولین در تعیین اهداف برنامه ریزی و اجرا با هم مشارکت کنند.

۲.۲.۲. انواع اثرات بر حفاظت از محیط زیست

عواملی مانند فرهنگ، اقتصاد، سیاست، روابط اجتماعی و عدالت اجتماعی که مستقیماً بهمسائل فنی طراحی و اجرای برنامه های حفاظتی ارتباطی ندارند م ی توانند نتایج حاصل از اجرای این برنامه ها را تحت تاثیر قرار دهند [۱۴]

- اثرات مستقیم: اثراتی هستند که به طور واضح و به شکل مستقیم بر فاکتورهای زیست محیطی تأثیر می گذارند.
- اثرات غیر مستقیم: اثرات غیر مستقیم اثرات، ناشی از عملیات مستقیم بوده و در بلند مدت نمایان می گردند.

۳. نتایج

یافته های جدول ۳ نشان می دهد که بررسی نقش عوامل فرهنگ از بین عوامل موثر در جلب مشارکت های مردمی برای حفاظت محیط زیست ۳۰/۸ درصد بوده که نسبت به سایر عوامل تاثیر گذار مطالعات بیشتری را به خود اختصاص داده است. در حالی که مطالعات مربوط به تأثیر عوامل اقتصادی بر مشارکت عمومی ۷/۷ درصد بوده است. نقش عوامل اجتماعی و قوانین بر مشارکت مردمی ۲۳/۱ درصد در پیشینه تحقیق مورد بررسی قرار گرفته است و تنها ۲٪ از مقالات به بررسی نقش همه عوامل در مشارکت پرداخته اند.

جدول ۳ عوامل موثر در جلب مشارکت های مردمی در پیشینه تحقیق.

عوامل موثر	فرکانس	درصد
اقتصاد	۱	۷/۷
اجتماع	۳	۲۳/۱
فرهنگ	۴	۳۰/۸
قوانین	۳	۲۳/۱
همه موارد	۲	۱۵/۴
کل	۱۳	۱۰۰

یافته های جدول ۴ نشان می دهد که بررسی نوع مشارکت سنتی از بین انواع مشارکت در جلب مشارکت های مردمی برای حفاظت محیط زیست در ۴۶/۲ درصد از تحقیقات بررسی شده است که نسبت به نوع مشارکت جدید مقالات بیشتری را به خود اختصاص داده است. در حالی که مقالات مربوط به بررسی نوع جدید مشارکت بر مشارکت عمومی ۲۸/۵ درصد بوده است و تنها ۲٪ از مقالات به بررسی نقش همه انواع مشارکت پرداخته اند.

جدول ۴ نوع مشارکت زیست محیطی در پیشینه تحقیق.

نوع مشارکت	فرکانس	درصد
سنتی	۶	۴۶/۲
جدید	۵	۳۸/۵
هر دو	۲	۱۵/۴
کل	۱۳	۱۰۰

یافته های جدول ۵ نشان می دهد که محققان بیشتر به بررسی اثرات مستقیم بر حفاظت از محیط زیست پرداخته اند که شامل ۵۳/۸ درصد از تحقیقات بوده است. در حالی که مقالات مربوط به بررسی اثرات غیر مستقیم بر حفاظت محیط زیست ۳۰/۸ درصد بوده است و تنها ۲٪ از مقالات به بررسی نقش هر دو اثر بر حفاظت از محیط زیست پرداخته اند.

جدول ۵ انواع اثرات بر حفاظت از محیط زیست در پیشینه تحقیق.

نوع اثر	فرکانس	درصد
مستقیم	۷	۵۳/۸
غیر مستقیم	۴	۳۰/۸
هر دو	۲	۱۵/۴
کل	۱۳	۱۰۰

جدول ۱. پیشینه تحقیق مشارکتهای مردمی .

شماره رفرنس	نوع اثر	نوع مشارکت	عامل موثر	نام تحقیق	نام محققان
۴	غیر مستقیم	جدید	نقش قوانین	نقش قواعد حقوق اسلامی در حفاظت محیط زیست	مهدی بهروش ، عاطفه مهدی ، فرهاد دبیری(۱۳۹۳)
۱۵	غیر مستقیم	جدید	نقش اقتصاد	فقر روستایی و تخریب محیط زیست (مورد مطالعه روستاهای سرخون و بیدله از توابع استان چهارمحال و بختیاری)	فیروزآبادی سیداحمد، عظیم زاده دلارام (۱۳۹۱)
۶	مستقیم و غیر مستقیم	جدید و قدیم	نقش اقتصاد، اجتماع و فرهنگ	بهره گیری از مشارکت مردمی در حفاظت از محیط زیست گامی جهت نیل به توسعه پایدار شهری	میلاد ترک جزی ، تینا زواره ای (۱۳۹۲)
۱۳	مستقیم	سنتی	نقش جنسیت(زنان)	بررسی نقش مشارکت زنان در حفاظت از محیط زیست	پروانه شاطری ، شیوا مزیدی ، خدیجه سفیری (۱۳۹۵)
۲	مستقیم	جدید	نقش سازمانهای غیر دولتی	نقش سازمانهای غیردولتی زیست محیطی در دستیابی به مشارکت مردمی به منظور حفاظت از محیط زیست در ایران	سیدحسین بحرینی ، فرهاد امینی (۱۳۷۹)
۱۷	مستقیم	سنتی	نقش تعلق خاطر و شور و اشتیاق	نقش مشارکت عمومی در حفاظت از محیط زیست	زهره قربانی نیا ، مهدیه سعادت (۱۳۹۲)
۲۳	غیر مستقیم	جدید	نقش قوانین و سازمان های دولتی	موانع مشارکت مردمی در حفاظت از محیط زیست	هادی ویسی (۱۳۸۶)
۱۱	مستقیم	سنتی	نقش اخلاق، رفتار و نگرش	تاثیر آموزش اخلاق زیست محیطی در رفتار و نگرش حفاظت از محیط زیست	محبوبه سلیمان پور عمران (۱۳۹۳)
۱	مستقیم	سنتی	نقش تعلق خاطر و شور و اشتیاق	مشارکت های مردمی در فرایندهای زیست محیطی پیرامون خود،	فرهاد اشتری (۱۳۹۱)
۸	مستقیم	سنتی	نقش جنسیت	بررسی میزان مشارکت زیست محیطی دانش آموزان شهر بندرعباس در حفاظت از محیط زیست	شایسته حاجی علیزاده ، سید عبدالوهاب سماوی ، محسن دهقانی (۱۳۹۲)
۱۲	مستقیم	سنتی	نقش اخلاق، رفتار و نگرش	تاثیر آموزش های زیست محیطی و جذب مشارکت های	ملیحه سیدحسین بیگی (۱۳۹۵)
۲۱	غیر مستقیم	جدید	نقش قوانین	دولت و محیط زیست: از رویکردهای بدون دولت تا رویکردهای مشارکتی	علی مشهدی (۱۳۹۵)
۱۹	مستقیم و غیر مستقیم	جدید و قدیم	نقش اقتصاد، اجتماع و فرهنگ	توسعه پایدار و مشارکت مردمی در فرایند حفاظت از محیط زیست	علیرضا محمدی ، فاطمه چتری پور (۱۳۹۳)

جدول ۲. نقش عوامل موثر در جلب مشارکت های مردمی .

عامل موثر	عامل موثر	نوع مشارکت	نوع اثر	نوع اثر
نقش قوانین	۴	جدید	۲	غیر مستقیم
نقش اقتصاد	۱	جدید	۲	غیر مستقیم
نقش اقتصاد، اجتماع و فرهنگ	۵	جدید و قدیم	۳	مستقیم و غیر مستقیم
نقش جنسیت(زنان)	۲	سنتی	۱	مستقیم
نقش سازمانهای غیر دولتی	۲	جدید	۲	مستقیم
نقش تعلق خاطر و شور و اشتیاق	۳	سنتی	۱	مستقیم
نقش قوانین و سازمان های دولتی	۴	جدید	۲	غیر مستقیم
نقش اخلاق، رفتار و نگرش	۳	سنتی	۱	مستقیم
نقش تعلق خاطر و شور و اشتیاق	۳	سنتی	۱	مستقیم
نقش جنسیت	۲	سنتی	۱	مستقیم
نقش اخلاق، رفتار و نگرش	۳	سنتی	۱	مستقیم
نقش قوانین	۴	جدید	۲	غیر مستقیم
نقش اقتصاد، اجتماع و فرهنگ	۵	جدید و قدیم	۳	مستقیم و غیر مستقیم

- ۱۴]. عابدی سروسنایی، آ.، ۱۳۹۴، بررسی نقش و جایگاه مشارکتی شوراهای محلی در حفاظت از منابع طبیعی نشیبه حفاظت و بهره برداری از منابع طبیعی، جلد چهارم، شماره اول
- ۱۵]. فیروزآبادی سیداحمد، عظیم زاده دلارام، ۱۳۹۱، فقر روستایی و تخریب محیط زیست (مورد مطالعه روستاهای سرخون و بیدله از توابع استان چهارمحال و بختیاری). عنوان نشریه: توسعه محلی روستایی - شهری (توسعه روستایی): پاییز و زمستان ۱۳۹۱، دوره ۴، شماره ۲؛ از صفحه ۹۹ تا صفحه ۱۲۰.
- ۱۶]. قربانی، ن.، ۱۳۹۰، بررسی آگاهی های زیست محیطی کارشناسان نوسازی بافت فرسوده در شهر تهران، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته آموزش محیط زیست
- ۱۷]. قربانی نیا زهرا، سعادت مهدیه، ۱۳۹۲، نقش مشارکت عمومی در حفاظت از محیط زیست، اولین همایش ملی برنامه ریزی، حفاظت از محیط زیست و توسعه پایدار
- ۱۸]. محرم نژاد، ن.، ۱۳۹۱، مدیریت و برنامه ریزی محیط زیست، چاپ اول، انتشارات دانش بهید
- ۱۹]. محمدی علیرضا، چتری پور فاطمه، ۱۳۹۳، توسعه پایدار و مشارکت مردمی در فرایند حفاظت از محیط زیست، دومین همایش ملی و تخصصی پژوهشهای محیط زیست ایران
- ۲۰]. محمودی، حویسی، ۱۳۸۴، ترویج و آموزش محیط زیست رهیافتی در حفاظت اصولی از محیط زیست، نشریه علوم محیطی
- ۲۱]. شهیدی علی، ۱۳۹۵، دولت و محیط زیست: از رویکردهای بدون دولت تا رویکردهای مشارکتی، فصلنامه دولت پژوهی، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۸، شماره ۲، صفحات ۵۹ - ۸۰
- ۲۲]. میبودی، ح.، کریم زادگان ح.، ۱۳۹۱، کنکاشی در نحوه مشارکت مردم در توسعه آموزش محیط زیست کلانشهر مشهد، فصلنامه آموزش محیط زیست و توسعه پایدار، سال اول، شماره دوم
- ۲۳]. ویسی هادی، ۱۳۸۶، موانع مشارکت مردمی در حفاظت از محیط زیست، اولین کنفرانس مهندسی برنامه ریزی و مدیریت سیستم های محیط زیست

[24]. Vatn, Arild. (2015). "Markets in environmental governance. From theory to practice", *Ecological Economics* 117: 225-233.

۴. بحث و نتیجه گیری

عوامل مشارکتی می توانند به طور مستقیم یا غیر مستقیم بر محیط زیست اثر بگذارند و یا انسان می تواند بطور مستقیم و غیر مستقیم بر حفاظت از آن تاثیرگذار باشد که این امر وابسته به یک سری از عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و قوانین می باشد. از بررسی پیشینه تحقیق این نتیجه حاصل می شود که اکثر تحقیقات به بررسی اثرات فرهنگی موثر بر اهداف مشارکتی پرداخته اند و تحقیقات بسیار کمی به بررسی اثرات اقتصادی موثر بر اهداف مشارکت مردمی پرداخته اند همچنین اغلب تحقیقات به بررسی نوع مشارکت سنتی موثر بر حفاظت محیط زیست پرداخته اند تا عوامل جدید و تحقیقات بسیار اندکی به بررسی هر دو عامل سنتی و جدید موثر بر حفاظت محیط زیست پرداخته اند. اکثر تحقیقات همچنین به بررسی اثرات مستقیم موثر بر حفاظت محیط زیست پرداخته اند تا اثرات غیر مستقیم موثر بر حفاظت از محیط زیست. پیشنهاد برای محققان آینده:

- بررسی نقش کلیه عوامل موثر شامل اقتصاد، اجتماع و فرهنگ بر حفاظت از محیط زیست بیشتر پرداخته شود.
- بررسی نقش تاثیر قوانین و سازمانی های دولتی و رشد اقتصادی در حفاظت از محیط زیست بیشتر پرداخته شود.

تشکر و قدردانی

نویسندگان از همکاری و همراهی دکتر هنر مریبی هروی تشکر و قدردانی می نمایند. نویسندگان همچنین از منتقدین (outside reviewer) پیش نویس خود که از این تحقیق پشتیبانی کرده اند تشکر و قدردانی می کنند.

منابع

- ۱]. اشتری فرهاد، ۱۳۹۱، مشارکت های مردمی در فرایندهای زیست محیطی پیرامون خود، دومین کنفرانس برنامه ریزی و مدیریت محیط زیست
- ۲]. بحرینی سیدحسین، امینی فرهاد، ۱۳۷۹، نقش سازمانهای غیردولتی زیست محیطی در دستیابی به مشارکت مردمی به منظور حفاظت از محیط زیست در ایران، نشریه: محیط شناسی، شماره ۲۶
- ۳]. برخوردار، ب.، ۱۳۹۳، شناخت محیط زیست، چاپ هفتم، تهران، دانشگاه پیام نور
- ۴]. بهروش مهدی، مهدی عاطفه، دبیری فرهاد (۱۳۹۳)، نقش قواعد حقوق اسلامی در حفاظت محیط زیست، اولین سمپوزیوم بین المللی علوم مدیریت با محوریت توسعه پایدار، کد COI: IMSYM01_316
- ۵]. پالم، جوی ای، ۱۹۹۸، آموزش محیط زیست در قرن ۲۱، ترجمه خورشید دوست، چاپ دوم، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)
- ۶]. ترک جزی میلاد، زواره ای تینا، ۱۳۹۲، بهره گیری از مشارکت مردمی در حفاظت از محیط زیست گامی جهت نیل به توسعه پایدار شهری، اولین کنفرانس معماری و فضاهای شهری پایدار
- ۷]. چنگیزی آشتیانی، ف.، ۱۳۸۷، بررسی میزان آگاهی و شناخت دانش آموزان و آموزگاران مقطع ابتدایی در زمینه حفاظت از محیط زیست، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم تربیتی گرایش برنامه ریزی درسی
- ۸]. حاجی علیزاده شایسته، سماوی سید عبدالوهاب، دهقانی محسن، ۱۳۹۲، بررسی میزان مشارکت زیست محیطی دانش آموزان شهر بندرعباس در حفاظت از محیط زیست، سومین کنفرانس برنامه ریزی و مدیریت محیط زیست
- ۹]. رضوانی، م.، ۱۳۹۱، قوانین حقوقی و حقوق محیط زیست، چاپ اول، تهران دانشگاه پیام نور
- ۱۰]. رضوانی قوام آبادی، م. ح.، ۱۳۹۱، بررسی راهبردی آموزش حفاظت از محیط زیست در ایران: ضرورت ها و تنگناها، فصلنامه راهبرد سال بیست و یکم شماره ۵۶
- ۱۱]. سلیمان پور عمران محبوبه، ۱۳۹۳، تاثیر آموزش اخلاق زیست محیطی در رفتار و نگرش حفاظت از محیط زیست، کنفرانس سراسری الکترونیکی محیط زیست و انرژی ایران
- ۱۲]. سیدحسین بیگی ملیحه، ۱۳۹۵، تاثیر آموزش های زیست محیطی و جذب مشارکت های مردمی در حفاظت از محیط زیست، کنفرانس بین المللی پژوهش در علوم و مهندسی
- ۱۳]. شاطری پروانه، مزیدی شیوا، سفیری خدیجه، ۱۳۹۵، بررسی نقش مشارکت زنان در حفاظت از محیط زیست، سومین کنفرانس بین المللی اقتصاد سبز